

EBÛ HÂŞİM ABDULLAH'IN SİYASÎ ETKİNLİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ
Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Ebû Hâşim Abdullah, İbnü'l-Hanefiyye'nin oğlu ve Ali b. Ebî Tâlib'in torunudur. Kerbela olayından sonra babasının emrine giren Şîa'nın, daha sonra ona intisap ettiği söylenmektedir. İddiaya göre ölmeden önce, Abbâsî davetinin kurucu siması Muhammed b. Ali'ye vasiyette bulunmuş ve imâmet hakkı ile birlikte taraftar kitlesini ona devretmiştir. Makalede Ebû Hâşim'e yüklenen bu siyasî misyonun mahiyeti ele alınacaktır. Onun için, öncelikle Yazîd b. Muâviye'den Süleyman b. Abdülmelik'e kadar dönemlerinde yaşamış olduğu değişik Emevî halifeleri ile nasıl bir ilişki içinde olduğu ve bu süreçlerde hangi siyasî faaliyetlerde bulunduğu inceleneyecektir. Ardından da vefatı sürecinde yaşanan hadiseler ele alınarak onun sahip olduğu siyasî güç, etki ve etkinliğinin niteliği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hâşim, İbnü'l-Hanefiyye, Şîa, Emeviler, Abbâsiler.

ABSTRACT

Political Effectiveness of Abu Hashim Abdullah

Abu Hashim Abdullah is the son of Ibn al-Hanafiyya and the grandson of Ali b. Abi Talib. It is said Shia entered the order of his father after the event of Karbala and then to his. According to the claim before his death, he had bequeathed Muhammad b. Ali, founder of the Abbâsîd's movement, his supporters with right of imamate. The nature of political mission loaded onto Abu Hashim will be discussed in this article. For this reason, primarily, it will be examined which relationship he was with the Umayyad caliphs, from Yazid b. Muawiyah to Sulayman b. Abdulmalik, and what political activities he had done in these processes. Then the events in the process of his death will be focused on. So that the nature of his political power, his effect and his effectiveness will be studied to determine.

Key Words: Abu Hashim, Ibn al-Hanafiyya, Shia, Umayyads, Abbasids.

GİRİŞ

"Ebû Hâşim" künyesi ile meşhur olan Abdullah, Muhammed b. Hanefiyye'nin yaş itibariyle en büyük oğlu, Ali b. Ebî Tâlib'in torunudur.¹ Kaynaklarda genellikle ondan "Şîa'nın sahibi"² diye söz edilir. Zira, "Keysâniye" olarak adlandırılan

¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh (654/1256), *Tezkiretu'l-Havâs*, Beyrut, 1981, s. 269.

² Bk. Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh (236/850), *Kitâbu Nesebi Kureys*, thk. E. Levi Provençal, 3. baskı, Kahire, 1982, s. 75; İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme Zuheyr b. Harb (279/892), *et-Târîhu'l-Kebîr/Târîhu İbn Ebî Hayseme*, thk. Selâhuddîn b. Fethî, Kahire, 2003, II/220; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*,

topluluk, babasının ölümünden sonra ona tabi olmuş ve liderleri olarak onu kabul etmiştir.³ Ayrıca Ebû Hâşim'e "Mu'tezile'nin sahibi"⁴ yakıştırması yapılmıştır. Hatta İrcâ konusunda ilk çalışmayı onun telif ettiği söylenmektedir. Ancak sonraki dönemlere intikal eden, ona nispet edilmiş bu minvaldeki bir çalışması mevcut değildir.⁵ Aksine kardeşi Hasan'ın "Kitâbü'l-İrcâ" adlı bir eseri bulunmaktadır.⁶

İnsanlar arasında yayılan şöhreti ve üstün bir ilmî konuma sahip olması nedeniyle Süleyman b. Abdülmelik'in, Ebû Hâşim'den korktuğu ve bu yüzden ziyaretine geldiği sırada sütüne zehir katarak ölümüne sebep olduğu iddia edilmektedir.⁷ İddiaya göre Ebû Hâşim, görüşme sonrası dönüş yolunda öleceğini anlayınca Humeyme'ye sapsmış ve orada bulunan, Abdullah b. Abbâs'ın torunu Muhammed b. Ali'ye imâmeti teslim etmiştir.⁸

Fakat Ebû Hâşim'in ne zaman ve ne şekilde öldüğü ihtilafli olduğu gibi; ölmeyen önce Muhammed b. Ali'ye yaptığı vasiyetin mahiyeti, ona bıraktığı emanetlerin neler olduğu, devrettiği söylenen taraftar kitlesinin hangi nitelikte olduğu net değildir. Bununla birlikte bu noktada Ebû Hâşim'e önemli bir siyasî misyonun yüklendiği ve bir bakıma Abbâsî davetinin kurucusu gözûyle bakıldığı görülmektedir.

Ebû Hâşim'in vefatı çerçevesinde yoğunlaşan rivayetlere binaen varılan bu hükümün, ne derece doğru olduğu araştırılacaktır. Onun için; öncelikle Yezîd b. Muâviye'den Süleyman b. Abdülmelik'e kadar dönemlerinde yaşamış olduğu değişik Emevî halifeleri ve iktidarıyla nasıl bir ilişki içinde olduğu, bu süreçlerde hangi siyasî faaliyetlerde bulunduğu incelenecektir. Ardından da vefatı sürecinde yaşanan hadiseler ele alınarak onun sahip olduğu siyasî güç, etki ve etkinliğinin niteliği tespit edilmeye çalışılacaktır.

EBÛ HÂŞİM'İN SİYASÎ FAALİYETLERİ

Yezîd b. Muâviye Dönemi

Siyasî hadiseler içinde Ebû Hâşim'in ismine ilk defa Yezîd b. Muâviye döneminde rastlıyoruz. Kerbela olayından sonra Yezîd, Hâşimoğullarının gönlünü almak maksadıyla ailenin reisi konumunda olan Muhammed b. Hanefiyye'yi Dimaşk'a davet etmiş;⁹ o da aralarında Ebû Hâşim'in de bulunduğu oğullarına

→ →
thk. Ş. el-Arnâvûd ve diğerleri, 2. baskı, Beyrut, 1982, IV/129.

³ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/884), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, ty., V/327.

⁴ Fahrreddin er-Razî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (606/1209), *eş-Şeceretü'l-Mubâreke fî Ensâbî't-Tâlibiyye*, thk. Seyyid Mehdi er-Recaî, Kum, 1409, s. 180-181; Mervezî, İsmail b. Hüseyin (614/1218), *el-Fahrî fî Ensâbî't-Tâlibiyyîn*, thk. Mehdi Rezaî, Kum, 1409, s. 166.

⁵ Onat, Hasan, "Ebû Hâşim", *DİA*, İstanbul, 1994, X/146.

⁶ Bk. Kutûbî, Sönmez, "İlk Mürcîî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ", *AÜİFD*, Ankara, 1997, XXXVII, s. 317-331.

⁷ Feyyûmî, Muhammed İbrâhim, *eş-Şîatü's-Şu'ûbiyye ve'l-İsnâ Aşeriyye*, Kahire, 2002, s. 311.

⁸ Sibt İbnî'l-Cevzî, *Tezkiretü'l-Havâs*, s. 269.

⁹ Belâzürî, Ahmed b. Yahya (279/892), *Kitâbu Cümel min Ensâbî'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr ve Riyâz Zirikî, Beyrut, 1996, III/469; İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî (314/926), *el-Fütûh*, thk.

nasıl hareket emesi gerektiğini danışmıştı.¹⁰ Burada Ebû Hâşim'in, ona daveti geri çevirmesi ve Dimaşk'a gitmemesi tavsiyesinde bulunduğu görülmektedir. Kerbela'da yaşanan olayların sıcaklığını koruduğu o dönemde başına bir şey gelmesinden korkuyordu.¹¹ Fakat İbnü'l-Hanefiyye, hem diğer oğullarının olumlu görüş bildirmesi, hem de Yezîd'in davet mektubunda sergilemiş olduğu sıcak ve dostane yaklaşımdan etkilenmiş ve Dimaşk ziyaretini gerçekleştirmiştir.¹²

Ayrıca bu dönemde gerçekleşen Harre olayı ile ilgili rivayetlerde Ebû Hâşim'in adının geçtiğini görüyoruz. Hicaz bölgesinde Abdullah b. Zübeyr'in başlatmış olduğu harekete karşı Yezîd, Medineliler'i yanında tutmak amacıyla şehrin ileri gelen şahsiyetlerini başkente davet etmişti. Aralarında Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Münzir b. Zübeyr, Abdullah b. Amr b. Hafs, Abdullah b. Hanzala el-Gasîl'in bulunduğu heyet Şam'da oldukça iyi ağırlandı. Ancak Medine'ye dönen heyet, günlerce yanında kalarak hürmet ve ikram gördükleri Yezîd'in aleyhinde çalışmaya başladılar. Yezîd'i içki içmek, müzik dinlemek, köpeklerle oynamak ve serserilerle yatıp kalkmakla suçlayarak ona vermiş oldukları biati geri çektiklerini ilan ettiler.¹³ İbnü'l-Hanefiyye'ye de isyanlarına katılması çağrısında bulundular. Ancak o, bu çağrıya olumsuz cevap verdiği gibi onları Yezîd'i itham ettikleri konularda haksız buldu ve bu hareketlerine şiddetle karşı çıktı.¹⁴

İbnü'l-Hanefiyye'yi kendi saflarına çekmeyi başaramayan muhalifler, halkın onu örnek alarak kendilerine katılmaktan imtina edeceklerini düşünerek, zorla Medine'den çıkardılar.¹⁵ Ancak isyanı bastırmak için Medine'nin etrafını kuşatmış olan Şamlı askerler, çıkışta ona saldırdılar. Bu saldırı sırasında onu korumaya çalışan oğullarından Kasım b. Muhammed katledilmiş; Ebû Hâşim de kardeşinin katilini vurarak öldürmüştür.¹⁶ Bu arbeye, muhtemelen yanlış anlaşılardan kaynaklanmıştır. Çünkü İbnü'l-Hanefiyye'nin çocukları Medineliler'in baskılarına karşı onu korumak için silahlanmışlardı. Hep birlikte şehirden kaçmaya çalışırken meydana gelen hareketlilik, Şamlı askerlerce kendilerine yönelik bir saldırı olarak değerlendirilmiştir. Bu olaydan sonra tekrar evine dönen İbnü'l-Hanefiyye, fazla beklemeden hazırlıklarını tamamlayıp Mekke'ye gitmiştir.¹⁷

→ →

Alî Şîrî, Beyrut, 1991, V/137-138.

¹⁰ İbn A'sem, *el-Fütûh*, V/138.

¹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/469; İbn A'sem, *el-Fütûh*, V/138.

¹² İbn A'sem, *el-Fütûh*, V/138.

¹³ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, 2. baskı, Kahire, 1969, V/480; İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi'l-Târih*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut, 1987, III/449-450.

¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/471; İbn A'sem, *el-Fütûh*, V/141; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. A. A. et-Türkî, İmbabe, 1997, V/729.

¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/471; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V/746; Makrizî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (845/1441), *Kitâbü'l-Mukaffâ el-Kebîr*, thk. M. el-Alâvî, Beyrut, 1991, VI/282; İbn Tülün, Muhammed (953/1546), *Kaydû's-Şerîd min Ahbâr-i Yezîd*, thk. Muhammed Garb, Kahire 1986, s. 43.

¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/471; Makrizî, *el-Mukaffâ*, VI/282.

¹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/471; Makrizî, *el-Mukaffâ*, VI/282.

Ebû Hâşim ise Medine'de kalmıştır. Ancak şehirde yaşanan olaylara müdahil olmamıştır. İsyanın bastırılması süresince diğer Hâşimoğulları gibi evine kapanmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra Medineliler'in biatini yenileyen Müslim b. Ukbe'nin huzuruna çıkarak biat etmiştir. Biat sırasında ters bir hareketini gördüğü veya sevmediği herkesi kılıçtan geçiren Müslim b. Ukbe, hem Ebû Hâşim'e hem de Hâşimoğullarına Yezîd'in emri gereği iyi muamele etmiştir.¹⁸

Abdülmelik b. Mervân Dönemi

64/683 yılında genç yaştaki Yezîd b. Muâviye'nin beklenmedik ölümü ile birlikte Emevî iktidarı yıkılma noktasına geldi. Bir anda bütün Benî Ümeyye Şam'a çekilirken, Şam bölgesi dışında, nerdeyse İslâm coğrafyasının tamamı Abdullah b. Zübeyr'in eline geçti. Irak bölgesinde ise Muhtar es-Sakafî hareketi zuhur etmişti. Bu çok başlılık ve huzursuzluk ortamı Abdülmelik b. Mervân'ın 73/692 yılında muhaliflerini bertaraf edip kontrolü ele geçirmesine kadar devam etti.¹⁹

Hâşimoğullarının başında bulunan İbnü'l-Hanefiyye, bu süre zarfında tarafsız kalmaya çalışmış, kan dökülmesine sebep olabilecek davranışlardan kaçınmıştır. Bununla birlikte mücadele halindeki tarafların baskı ve eziyetlerinden kendini koruyamamıştır. Özellikle Abdullah b. Zübeyr'in baskıları dayanılmaz hale gelmişti.²⁰ Bu süreçte Ebû Hâşim'in, İbnü'l-Hanefiyye'nin yanında durduğu ve onun tarafsızlık politikası doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır.²¹

Ebû Hâşim, İbnü'l-Hanefiyye'nin 81/700 yılında vefat etmesiyle birlikte Hâşimoğullarının reisi konumuna geçmiştir. Abdülmelik dönemine tekabül eden bu süreçte iktidarın tepkisini çekecek bir faaliyetini bulamıyoruz. Bu dönemde şüphelerin daha çok Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Rivayete göre Abdülmelik, ziyaretine gelen Hasan b. Hasan'a saçlarının niçin erken beyazladığını sormuştur. Daha cevap vermeye fırsat bulamadan orada hazır bulunan Yahya b. el-Hakem adındaki bir kişi araya girmiş ve Iraklılar yüzünden saçlarının beyazladığını ifade ederek bunların her sene onu ziyarete gelip hilâfet konusunda ümit aşıladıklarını iddia etmiştir. Ancak Hasan, saçlarının beyazlamasının irsî bir mesele olduğunu söylemiş ve söz konusu iddiayı yalanlamıştır. Abdülmelik de meselenin üstüne varmamış ve kızgınlığını belli et-

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/215. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, V/337-355; Taberî, *Târîh*, V/482-495; İbn A'sem, *el-Fütûh*, V/159-163; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/455-462.

¹⁹ Bk. Taberî, *Târîh*, V/499, vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/464, vd.

²⁰ İbnü'l-Hanefiyye'nin, Emevî iktidarı, Abdullah b. Zübeyr ve Muhtar es-Sekafî hareketlerine karşı tutumu hakkında bk. Güneş, Hüseyin, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etikisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2009, s. 124-195.

²¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (235/849), *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. K. Yusuf Hût, Beyrut, 1989, VII/191; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsim Ali b. Hasan (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimesşk*, thk. Ömer el-Amrâvî, Beyrut, 1997, LIV/346.

memeye çalışmıştır. Bununla birlikte Medine valisi Hişâm b. İsmail'e bir mektup göndererek Alioğullarını Ali b. Ebî Tâlib'e, Zübeyroğullarını da Abdullah b. Zübeyr'e sövdürmesi emrini vermiştir. Fakat bunlar, kendi atalarına sövmeyi kabul etmeyince; bu sefer Alioğulları ile Zübeyroğullarının birbirlerine sövdürülmesi yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede Hasan b. Hasan'a Zübeyroğullarına sövmesi için baskı uygulanmış, hatta kırbaç darbeleriyle vücudundan çıkan kanlar ayaklarından akıp yerlerde birikinti oluşturmuştur. Hasan, Zübeyroğulları ile akraba olduğunu ve bu yüzden söz konusu emri yerine getiremeyeceğini söylüyordu. Orada bulunan Ebû Hâşim ise meseleye müdahil olmuş ve Zübeyroğullarına sövme işini rahatlıkla üstlenebileceğini bildirerek söz konusu emrin gereğini yerine getirmiştir.²²

Şüphesiz böyle bir uygulamayla Abdümelik, rakipleri konumunda olan bu iki aileyi birbirlerine düşürüp zayıflatmak ve halkın nazarında onları küçük düşürmek niyetindeydi. Bununla birlikte Ebû Hâşim, baskıyla da olsa Zübeyroğullarına lanet okuyarak iktidarı memnun etmekten geri durmamıştır. Bu davranışında, öncelikle herkesin gözü önünde işkenceye tabi tutularak aşağılanan Hasan b. Hasan'ı bu eziyetten kurtarma amacı taşıyordu. Bununla birlikte, bu işi üstlenmesinde daha önceleri Zübeyroğullarından gördüğü zulmün etkisi de vardır. Zira Abdullah b. Zübeyr, Yezîd'in ölümünden sonra bölgede kurduğu hakimiyeti süresince Hâşimoğullarının başında bulunan İbnü'l-Hanefiyye ve çevresindekilere baskı uygulamış, hatta hapsedildikleri yerin etrafına odunlar yığarak biat etmedikleri taktirde onları yakmakla tehdit etmiştir.²³ Oysa Abdümelik, bu süre zarfında Hâşimoğullarına yakın durmuş;²⁴ İbn Zübeyr hareketini bertaraf ettikten sonra Dimâşk'a davet ettiği İbnü'l-Hanefiyye'yi gayet iyi ağırlamış, ona ve ailesine ihsanlarda bulunmuş;²⁵ iktidarı süresince de gönüllerini hoş tutmaya çalışmıştır.²⁶

Velid b. Abdümelik Dönemi

Velid b. Abdümelik dönemine gelindiğinde Emevî iktidarı gücünün zirvesine ulaşmıştır. Bu itibarla iktidar, artık muhaliflerin gönlünü hoş tutmak gibi bir kaygı taşımamaya başlamıştır. Onun için Hâşimoğullarının önde gelen şahsiyetlerinden Ali b. Abdullah b. Abbâs²⁷ ve Hasan b. Hasan'ın²⁸ yanı sıra Ebû Hâşim'in de iktidarın baskılarına maruz kaldığını görüyoruz. Ancak söz konusu şahısların maruz kaldığı baskı ve sıkıntı, bunların siyasî faaliyetlerinden ziyade

²² Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, s. 47-48. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîh*, XIII/68.

²³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/474.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/107; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/480; İbn A'sem, *el-Fütûh*, II/383.

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/112; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/484; İbn A'sem, *el-Fütûh*, II/417.

²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII/623.

²⁷ *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, (Müellifi Meçhul, H. 3. Asır), thk. Abülazîz ed-Dürî ve Abdülcebbâr el-Muttalibî, Beyrut, 1971, s. 139.

²⁸ Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII/623.

şahsî meselelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Ebû Hâşim'i Velid b. Abdülmelik ile karşı karşıya getiren mesele, kendi amcazadesi Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib ile yaşadığı miras davasıdır. Rivayete göre o dönemde Fatıma evladının yaş itibarıyla en büyüğü olan Zeyd b. Hasan, Hz. Ali'den kalma vakıfların yönetimi konusunda Ebû Hâşim'le mücadeleye girmiş ve mesele Medine'de dava konusu olmuştur. Ebû Hâşim: *"Ben ve sen nesep bakımından eşitiz. Ali, vasiyetinde vakıfların kullanım hakkını ailesinden yaş itibarıyla en büyük olan oğluna bırakmıştır. Ben de senden daha yaşlıyım, üstelik Allah'ı, kitabını ve peygamberinin sünnetini senden daha iyi biliyorum. Neye dayanarak bu konuda benimle mücadele ediyorsun. Hem vasiyet Fatıma'nın değil, Ali'nindir."* diyerek Zeyd'e karşı hakkını savunmuş ve neticede karar onun lehine sonuçlanmıştır. Ancak Zeyd b. Hasan, meseleyi Dimâşk'a Velid b. Abdülmelik'e kadar taşımış ve laf arasında Ebû Hâşim'in Kufe'de Muhtar es-Sekaffî'den kalma taraftarlarının olduğunu ve bunların onu imâm kabul ederek mali destek sağladıklarını söyleyerek ihbarda bulunmuştur.²⁹

Bundan daha önce de aralarında sürtüşmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Velid b. Abdülmelik, büyük meblağlar harcayarak Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Haram'da yenilik ve tadilatlarla bulunmuştur. Velid, hem çalışmaları yerinde görmek, hem de hac görevini ifa etmek için 91/710 yılında Hicaz'a gitmişti.³⁰ Rivayete göre birbirleriyle hasım olan Ebû Hâşim ile Zeyd b. Hasan, bu yolculuk esnasında Medine'ye uğrayan Velid'in huzuruna çıkmışlardır. Velid, Ebû Hâşim'e hitaben *"Saçlarınız beyazlamış"** deyince, *"Yaşlıların saçları çabuk beyazlar"* karşılığını vermiştir. Ancak Zeyd araya girerek, Kufe'den gelip onu ziyaret eden *"Ğaliye"* yüzünden saçlarının beyazladığını iddia etmiştir. Bunun üzerine ikisi arasında Velid'in huzurunda ağız dalaşı yaşanmış ve aralarındaki münakaşa büyümüştür.³¹

Söz konusu rivayete göre Velid, hac dönüşü Zeyd'in iddialarını gerekçe göstererek Ebû Hâşim'i beraberinde Dimâşk'a götürüp hapsedmiştir. Ancak diğer rivayetleri göz önüne aldığımızda bu işin daha sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen Zeyd b. Hasan, daha sonraları miras davasının Ebû Hâşim'in lehine sonuçlanması üzerine Dimâşk'a gidip Ebû Hâşim'in aleyhinde konuş-

²⁹ *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 174. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîh*, XIX/375-376; Safedî, *Selahüddin Halilî b. Aybek* (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut ve Türkî Mustafa, Beyrut, 2000, XV/19.

³⁰ Yakubî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. M. T. Houtsma, Leiden, 1883, II/330-341.

* *"Saçların beyazlaması"* konusu, daha önce Abdülmelik b. Mervân döneminde Hasan b. Hasan için problem teşkil etmiştir. Hasan b. Hasan, saçlarının beyazlamasının sebebinin irsî bir mesele olarak halifeye açıklamıştır. Burada ise mesele yaşlılığa bağlanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Emevî Sultanları, muhalifleri konumunda olan şahısların beyaz saçlarını problem yapmış; iktidar aleyhine yürütülen siyasî faaliyet ve uğraşların neticesinde saçlarının beyazlamış olabileceğini düşünmüş ve bunun sebebinin araştırmışlardır.

³¹ *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 174-175.

muştur. Üstelik Zeyd'in kızı Nefise ile Velid b. Abdülmelik'in evli olması,³² işin rengini tamamen değiştirmiş olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki söz konusu iddialar nedeniyle başkente çağrılan Ebû Hâşim, burada bazı sıkıntılara maruz kalmıştır.

Ebû Hâşim, kardeşi Avn ile birlikte Dimaşk'a gitmiş ve orada hapsedilmiştir. Avn, onun serbest bırakılması için uğraşmış, ancak çabaları sonuç vermemiştir. Bunun üzerine Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, devreye girmiştir. Velid ile görüşen Ali b. Hüseyin, Ebû Hâşim hakkında ileri sürülen "toplumu bölmeye çalıştığı, kendisini uyulması gereken imam olarak gördüğü ve onu imam edinen Iraklılardan bir cemaat oluşturduğu" yönündeki iddiaların tamamen asılsız olduğunu, bunun sadece Zeyd ile yaşadığı aile içi çekişmelerden kaynaklanan bir iftira olduğunu ve o gün itibarıyla bu tür meselelerin neredeyse her ailede yaşana geldiğini ifade ederek onu ikna etmiş ve Ebû Hâşim'in serbest bırakılmasını sağlamıştır. Ebû Hâşim, serbest kaldıktan sonra Dimaşk'ta yaşamaya devam etmiştir. Velid'in yanında kalarak meclislerine katılıyor; onunla uzun ve neşeli sohbetler yapıyor ve hatta bazen şakalaşıyordu. Ancak bir gün Velid, Ebû Hâşim'e "kız babası" şeklinde hitap edip onu küçümseyince araları açılmış ve bu yüzden Ebû Hâşim Dimaşk'tan ayrılmıştır.³³

Bazı rivayetlerde Ebû Hâşim'in, Velid'in yanından ayrıldıktan sonra öldüğü ifade edilmektedir. Belâzürî'nin aktardığı bir rivayete göre Ebû Hâşim, Medine'ye doğru yol alırken Belkâ'da hastalanınca Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs'ın yanına geçmiş ve orada ölmüştür.³⁴ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye* adlı eserde ise Muhammed b. Ali'nin, Velid'i hilâfetinin son günlerinde ziyaret ettiği ve bu ziyaret sırasında Zeyd b. Hasan ile olan davası nedeniyle Velid'in yanında bulunan Ebû Hâşim'le karşılaştığı,³⁵ ziyaretten sonra Dimaşk'ta Fadâle b. Muâz'ın evinde buluştukları ve birlikte şehirden ayrıldıkları,³⁶ ifade edilmektedir. Söz konusu esere göre Fadâle'nin dedesi Abdullah, Mısır melikinin Rasûlullah'a hediye ettiği kölelerden biri idi. Bu nedenle Dimaşk'a gelen Hâşimoğulları onun yanında misafir kalırdı. Burada buluşan Ebû Hâşim Medine'ye, Muhamed b. Ali ise Belkâ'daki evine gidecekti. Ancak Ebû Hâşim yolda hastalanmış ve "Velid'in küstahlığı beni hasta etti." demiştir. Hastalığı giderek şiddetlenen Ebû Hâşim, Muhammed b. Ali'nin yanında hasta vaziyette bir süre kaldıktan sonra ölmüştür.³⁷ İbn Asâkir'in aktardığı bir rivayete de Ebû Hâşim'in Dimaşk'ta Velid'in karargahında öldüğü söylenmektedir.³⁸ Diğer bir rivayete göre Velid, Ebû

³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/318.

³³ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 175-176. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/465-466; İbn Asâkir, *Târîh*, XIX/376-377.

³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/466.

³⁵ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 174.

³⁶ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 180.

³⁷ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 179-180.

³⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/274.

Hâşim'in güzergahı üzerine adamlar yerleştirerek ona zehirli süt içirtmiştir. Zehrin etkisini göstermesi üzerine Belkâ bölgesindeki Humeyme şehrine sapmış ve orada Muhammed b. Ali'nin yanında vefat etmiştir.³⁹ Hicri IV. Asır meçhul bir müellife nispet edilen "el-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbarî'l-Hakâik" adlı eserde ise onun, Velid'in görevlendirdiği adamlar tarafından yedirilen zehirli helyanın etkisiyle öldüğü söylenmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte şunu ifade edelim ki kaynaklardaki genel kanaat Ebû Hâşim'in Süleyman b. Abdümelik döneminde ve 98/717 yılında öldüğü yönündedir.⁴¹ Dolayısıyla Ebû Hâşim'in Süleyman b. Abdümelik döneminde yaşadığı ve onu ziyaret ettiği kesinlik derecesindedir.

Velid döneminde Ebû Hâşim'in başkalarıyla da mal-mülk konusunda kavga ettiğini ve bu yüzden rivayetlere konu olduğunu görüyoruz. Medainî'nin anlattığına göre Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib ile anne bir kardeş olan İbrahim b. Muhammed b. Talha, Hasanoğullarının mallarına el koymuş, onlar da durumu Ebû Hâşim'e şikayet etmişlerdi. Konuyu Medine valisi Hişâm b. İsmail el-Mahzumî'ye taşıyan Ebû Hâşim, orada İbrahim b. Muhammed ile münakaşa etmiş ve birbirlerine kırıcı laflar söylemişlerdir. En sonunda Ebû Hâşim, "Senden nefret ediyorum" diyen İbrahim'e "Buna hakkın var! Niçin benden nefret etmeyesin ki; zira dedem babanı öldürmüş, amcam da annene el koymuş!.." şeklinde cevap vererek Cemel savaşı ve sonrasında yaşananlara göndermede bulunmuştur.⁴² Bilindiği gibi Muhammed b. Talha, Cemel savaşı sırasında öldürülmüş; ardından da eşi Havle bint Manzûr, Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib ile evlenmiştir.⁴³ Ebû Hâşim'in İbrahim ile yaşadığı bu münakaşa, Cemel savaşının toplumda açtığı yaranın tazeliğini yansıtmaya açısından kayda değerdir.

Süleyman b. Abdümelik Dönemi

Rivayetlere bakıldığı zaman Ebû Hâşim'in, Süleyman b. Abdümelik'i ziyaret etmesinin başlıca sebebinin yönetim değişikliği olduğu görülmektedir. Ve-

³⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XIX/377.

⁴⁰ *el-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbarî'l-Hakâik*, (Müellifi Meçhul, H. 4. Asır), nşr. M. J. De Goeje, Leiden 1869, III/181.

⁴¹ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/327; Halife b. Hayyât el-Asferî (240/854), *Târîhu Halîfe Bin Hayyât*, thk. E. Ziya el-Umerî, 2. baskı, Riyad, 1985, s. 316; *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (276/889)'ye nispet edilmiştir), thk. Ali Şîrî, Beyrut, 1990, II/149; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/467; Yakubî, *Târîh*, II/356; İbn Abdırabbih, Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (328/939), *el-İkdû'l-Ferîd*, thk. Müfid Ahmed Kumeyha ve diğerleri, Beyrut, 1983, V/219; Ebû'l-Ferec el-İsfahanî, Ali b. Hüseyin (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. S. Ahmed Sakr, 2. baskı, Kum, 1416, s. 124; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/271, 275; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV/316; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn b. Ahmed (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zemân*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut, 1994, IV/188; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/130; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Ö. A. Tedmürî, Beyrut, 1993, (81-100 yılları) s. 407; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII/637; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406) *Kitabü'l-Iber*, Ofset baskı, Beyrut, 1979, III/100; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Fellâh Abdulhay el-Hanbelî (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbârî men Zeheb*, thk. A. el-Annâvut ve M. el-Annâvut, Beyrut, 1979, I/393.

⁴² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/466-467.

⁴³ İbn Asâkir, *Târîh*, XIII/63.

lid'in 96/715 yılında ölümü üzerine Süleyman halife olunca,⁴⁴ Ebû Hâşim, ona nezaket ziyaretinde bulunmuştur.⁴⁵ Bu ziyaret, Süleyman'ın hilâfetinin ilk yıllarında yaptığı ziyarettir.⁴⁶ Bilindiği gibi Ebû Hâşim, Velid'in yanından ayrıldıktan sonra Dımaşk'ta bulunan Muhammed b. Ali ile birlikte Abbâsoğullarının ika-metgahı olan Humeyme'ye geçmiştir.⁴⁷ Öyle anlaşılıyor ki Ebû Hâşim, daha bu-radan ayrılmadan Velid'in ölüm haberi gelmiştir. O da hem başsağlığı dilemek, hem de yeni halifeyi tebrik etmek için Dımaşk'a tekrar dönmüştür. Oradan da muhtemelen Medine'ye gitmiştir.

Rivayetlerden Ebû Hâşim'in Süleyman'a ikinci bir ziyaret gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu ziyaret, Süleyman döneminin sonlarında olmalıdır. Ziyaretin gerekçesi ise Ebû Hâşim'in bazı ihtiyaçlarıdır.⁴⁸ Süleyman, ziyaretine gelen Ebû Hâşim'i muhabbetle karşılamış, meclisinde ağırlayarak ikramlarda bulunmuş;⁴⁹ onun ve beraberindekilerin ihtiyaçlarını yerine getirmiştir.⁵⁰

Ayrıca bu ziyaretin, Süleyman b. Abdülmelik'in emri üzerine gerçekleştiği iddiası mevcuttur. Bu iddiaya göre son nefesine kadar Şîa'nın imamlığını deruhte edip onlardan zekat/vergi alan İbnü'l-Hanefiyye, ölmeden önce Şîa'sını Ebû Hâşim'e devretmiş ve eğer imkan bulursa hilâfet talebinde bulunmasını vasiyet etmiştir. Ebû Hâşim de bu vasiyet üzerine "Şîa'nın lideri" sıfatıyla görevi üstlenmiştir. Süleyman b. Abdülmelik, durumdan haberdar olunca onu merkeze çağırarak hesaba çekmiştir. Ancak Ebû Hâşim, "Size ulaşan iddiaların benzerlerini, bize karşı kıskırtmak amacıyla sizden önceki halifelere de ulaştırın düşmanlarımız sürekli var olmuştur. Ancak Allah, bize düşmanlık besleyen rakiplerimizin hilelerini bizden defediyor. Hem ben, böyle bir işin peşinde koşmaktan beni alıkoyan sıkıntılarla meşgulüm." şeklinde söz konusu iddiaları tamamen reddetmiştir.⁵¹

Ebû Hâşim'in, Süleyman b. Abdülmelik'i kaç defa ziyaret ettiği ve hangi gerekçelerle bu ziyaretleri gerçekleştirdiği açık ve net değildir. Bütün rivayetlerde işlenen ortak tema, "Ebû Hâşim'in Süleyman b. Abdülmelik'i ziyaret ettiği ve bu ziyaret dönüşünde öldüğü"dür. Fakat rivayetleri, parçacı bir yaklaşımla, sebep sonuç ilişkisi ve zaman uyumu çerçevesi içinde incelediğimiz zaman yukarıda izah ettiğimiz şekliyle en az iki ziyaretin gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Konuyla ilgili rivayetlerde bir keşmekeş hakimdir. Bunun sebebi, kanaatimizce Abbâsî iktidarıyla birlikte bu rivayetlerin üretilmiş olmasıdır. Bunların tamamen uydurma olduğu iddiasında değiliz. Ancak Abbâsiler'in meşruiyet aray-

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV/291.

⁴⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/467; İbn Abdірabbih, *el-İkd*, V/218.

⁴⁶ *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/149.

⁴⁷ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 180.

⁴⁸ Ebû'l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, s. 128; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/274.

⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/467; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/274.

⁵⁰ Yakubî, *Târîh*, II/356; İbn Abdірabbih, *el-İkd*, V/218; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/274.

⁵¹ *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/149.

şına dayalı hafıza tazeleme ameliyesinden kaynaklanan bir sıkıntının olduğu açıktır. Öyle anlaşılıyor ki yaşadığı dönemde önemli bir icraat ve etkinliği olmayan Ebû Hâşim, Abbâsiler'in iktidara gelmesiyle birlikte kıymete binmiştir. Geriye dönük hatıraların gözden geçirilmesi aşamasında Ebû Hâşim'le ilgili bilgilerin birbirine karışmış olması muhtemeldir. Ebû Hâşim'i konu alan rivayetlerin tamamına yakınının, "Süleyman b. Abdümelik'i ziyaret etmesi, dönüşte rahatsızlanıp Humeyme'ye sarması ve orada bulunan Abbâsoğullarına emanetini teslim ederek vefat etmesi" çerçevesinde meseleyi ele almaları;⁵² ayrıca kaynaklarda, yaşadığı dönemden ziyade Abbâsiler'in kuruluş dönemi ele alınırken onun hatırlanıyor olması,⁵³ bu kanaatimizi pekiştirmektedir.

Ebû Hâşim'le ilgili rivayetlere genel olarak bakıldığında onun, hem Emevîler'in Medine yönetimi hem de hilâfet merkeziyle münasebetlerinin gayet iyi olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Zübeyroğullarıyla lanetleşmeye zorlandıkları zaman, Hâşimoğullarından Hasan b. Hasan ve Ali b. Hüseyin gibi ileri gelen şahsiyetler geri durduğu halde, onun önce çıktığını ve Medine valisinin gönlünü hoş eden ifadeler kullanarak emirlerini yerine getirdiğini görüyoruz.⁵⁴ İbrahim b. Muhammed b. Talha ile olan meselesinde de onun vali Hişâm b. İsmail el-Mahzumî'nin huzurunda rahat bir tavır sergilediği görülmekte ve valiyle aralarında bir samimiyetin olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵ Zeyd b. Hasan'ın ithamları neticesinde Dimaşk'a çağrılıp hapsedilmiş ve bazı sıkıntılarla karşılaşmış olmakla birlikte, daha sonra serbest bırakıldığı zaman Velid'in yanında kalmaya devam ettiğini, meclisine rahatlıkla girip çıktığını ve samimi bir havada birbirleriyle sohbet ettiklerini, kişiliğine Velid'in hayran kaldığını ve Emevî ailesinin, söz konusu ithamlara rağmen onun sadakatinden şüphe duymadıklarını görüyoruz.⁵⁶ Bununla birlikte Velid'in ona "kız babası" nitelemesiyle hitap etmesinden dolayı alınganlık gösterdiği ve bu yüzden Dimaşk'tan ayrıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁷ Süleyman b. Abdümelik döneminde de iktidarla olan müspet ilişkileri devam etmiştir. Her ne kadar bazı siyasî faaliyetler içinde olduğu yönünde ihbarlar yapılmışsa da bu iddiaları bizzat kendisi yalanlamış; başkent ziyaretleri sırasında halife tarafından sıcak karşılanmış, onun ve çevresindeki insanların ihtiyaçları yerine getirilmiştir.⁵⁸

⁵² Bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/467; Yakubî, *Târîh*, II/356; İbn Abdırabbih, *el-İkd*, V/219; Ebû'l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, s. 124; İbn Asâkir, *Târîh*, XXII/274- 275; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV/316; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV/188; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (81-100 yılları), s. 406- 407; Safedî, *el-Vâfi*, XVII/228; İbn Haldûn, *el-İber*, III/100.

⁵³ *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/148-149; Taberî, *Târîh*, VII/421; İbn Abdırabbih, *el-İkd*, V/219; İbn Asâkir, *Târîh*, LIV/365; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülük ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata ve Mustafa Abdulkadir. Ata, Beyrut, 1992, VII/245; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV/188; İbn Haldûn, *el-İber*, III/100.

⁵⁴ Bk. Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, s. 48; İbn Asâkir, *Târîh*, XIII/68.

⁵⁵ Bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/466-467.

⁵⁶ Bk. *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 176-179.

⁵⁷ *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 177; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/466; İbn Asâkir, *Târîh*, XIX/376.

⁵⁸ Bk. *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/149.

EBÛ HÂŞİM'İN VASİYETİ VE ONA YÜKLENEN SİYASÎ MİSYON

Ebû Hâşim'in Vefatı

Ebû Hâşim'in eceliyle mi öldüğü yoksa, iktidarın düzenlemiş olduğu bir suikast sonucu mu öldüğü konusu ihtilafıdır. Bu meselenin çözümü, Ebû Hâşim'e yüklenen siyasî misyonun mahiyetini belirlemede bize yardımcı olacaktır. Eğer suikast sonucu ölmüşse; kuşkusuz bu durum, onun devlet tarafından siyasî bir güç olarak algılandığı ve bertaraf edilmesi gereken bir rakip olarak görüldüğü; dolayısıyla toplum üzerinde siyasî bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmış olacağız. Onun için burada öncelikle Ebû Hâşim'in ölüm nedeni üzerinde duracağız.

Dişmaşk ziyareti dönüşü Ebû Hâşim'in yolda rahatsızlandığı ve bu rahatsızlığın neticesinde öldüğü konusunda rivayetlerde neredeyse ittifak vardır. Ancak İbn Asâkir'in naklettiği bir rivayet bunun istisnası gibi görünmektedir. Bu rivayette göre Ebû Hâşim, Velid'in karargahında vefat etmiştir.⁵⁹ Ayrıca İbn Sa'd, Dişmaşk ziyaretinden söz etmeksizin, onun Şam bölgesinde Hâşimoğullarının yanında bulunduğu sırada ölüme yakalandığını ifade etmektedir.⁶⁰

Rivayetlerin ekserinde Ebû Hâşim'in ölüm sebebi olarak ona içirilen zehirli süt gösterilmektedir.⁶¹ Buna göre Süleyman b. Abdülmelik, ziyaretine gelen Ebû Hâşim'in duruşuna, hitabetine ve zekasına hayran kalmıştır. Gözlemlediği bu liderlik vasıflarına binaen hakkındaki söylentilerin gerçek olduğuna kanaat getirmiş ve onu zehirlenmeleri için dönüş güzergahına adamlar yerleştirmiştir.⁶² Hatta yolda ikram edilecek olan zehirli sütü içmesini garanti altına almak için öğlen yemeğini yedirinceye kadar yanında alıkoymuş, ardından öğlen sıcaklığında gitmesine müsaade etmiştir.⁶³ Yolda susuzluktan kıvranmaya başlayan Ebû Hâşim, ısrarla ikram edilen sütü içmekten kendini alıkoymamıştır.⁶⁴ Zehirlendiğini anlayınca Humeyme'ye sapmış ve orada 98/717 yılında vefat etmiştir.⁶⁵

Ebû Hâşim'in ölüm meselesini ele alan bazı kaynaklarda ise zehirlenmeden söz edilmemektedir. İbn Sa'd, "Şam'da Hâşimoğulları ile birlikte iken ölümüne yakalanıverdi."⁶⁶ derken İbn Kuteybe, *el-Meârif* adlı eserinde "Şam'da ölü-

⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/274.

⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/327.

⁶¹ Bk. *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/149; Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/466-468; Yakubî, *Târîh*, II/356; İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, V/219; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, s. 124; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/274-275; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV/316; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV/188; İbnü't-Tıktakâ, Muhammed b. Ali (709/1309), *el-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultâniye ve'd-Düvel'l-İslâmiye*, Beyrut, ty., s. 143; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/130; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (81-100 yılları), s. 406-407; Saferî, *el-Vâfi*, XVII/228; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII/637.

⁶² Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/467; Yakubî, *Târîh*, II/356; İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, V/218-219; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/274.

⁶³ Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/466; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, s. 124;

⁶⁴ *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/149; Yakubî, *Târîh*, II/356.

⁶⁵ Yakubî, *Târîh*, II/356, 358; Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin (346/957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. A. İsmail es-Sâvî, Kahire 1938, s. 292; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (81-100 yılları), s. 407.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/327.

me yakalandı⁶⁷ ifadelerini kullanmaktadır. Zübeyrî ise onun Muhammed b. Ali'nin yanında vefat ettiğini bildirmekte, ölüm sebebiyle ilgili bilgi vermemektedir.⁶⁸ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye* adlı eserde konuyla ilgili biraz daha tafsilat mevcuttur. Bu esere göre Ebû Hâşim, Abbâsoğullarından Muhammed b. Ali ile birlikte Dımaşk'tan ayrılmıştır. Kendisi Medine'ye, amcaoğlu ise Belkâ'daki evine gidecekti.⁶⁹ Ancak yolda rahatsızlanınca Muhammed b. Ali'nin evinde kalmış ve günlerce hasta yatağında kaldıktan sonra vefat etmiştir. Ölüm nedeni ise Emevî hanedanının uygulamalarından duyduğu üzüntü ve kederdir.⁷⁰ Zehebî, tarihinde, Dımaşk ziyareti dönüşü "*Belkâ'da ecelinin geldiğini*" ifade etmektedir.⁷¹ İbn Haldûn da zehirlenmeden bahsetmez.⁷²

Günümüz araştırmacıları da Ebû Hâşim'in zehirlenme sonucu öldüğü meselesine şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Bunlara göre Ebû Hâşim'in zehirlendiği yönündeki rivayetler, maktu olup kesinlik ifade etmemektedir. Üstelik eceliyle öldüğü yönündeki rivayetlerin varlığı bu konudaki şüpheleri büsbütün artırmaktadır.⁷³ Hatta Zettersteen,⁷⁴ De Goeje ve Quatremere gibi müsteşrikler bu haberlerin tamamen uydurma olduğu iddiasındadırlar.⁷⁵

Kanaatimizce; hem Ebû Hâşim'in zehirlenme sonucu öldüğü yönündeki rivayetlerin yoğunluğu ve bunların kaynaklarda çoğunluk itibarıyla kabul görmesi, hem de Süleyman b. Abdülmelik'in önceki halifelere nazaran tasfiyeci bir politikaya sahip olması,⁷⁶ Ebû Hâşim'in bir nevi suikasta kurban gittiği görüşünü güçlendirmektedir. Ancak Ebû Hâşim'in yaşadığı dönemde siyasî bir figür ve önemli bir rakip olarak öne çıkmamış olması, Emevî halifeleriyle ilişkilerini sıcak tutması ve onların saygınlığını kazanmış olması, ayrıca ortalıkta tasfiyesini gerektirecek ciddi bir sebebin bulunmaması onun eceliyle öldüğü tezini desteklemektedir.

Öyle anlaşılıyor ki yaşı iyice ilerlemiş olan Ebû Hâşim, özellikle aile bireyleyiyle yaşadığı miras davaları yüzünden yorgun düşmüş; Dımaşk ziyareti sonucunda rahatsızlanınca da Humeyme'ye saparak burada bulunan amcaoğulları Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs'ın yanında bir süre hasta yatağında kaldıktan sonra eceliyle vefat etmiştir.

⁶⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, 4. baskı, Kahire, 1981, s. 217.

⁶⁸ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, s. 75.

⁶⁹ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 180.

⁷⁰ *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 183.

⁷¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (81-100 yılları), s. 405.

⁷² İbn Haldûn, *el-İber*, III/100.

⁷³ Atvân, Hüseyin, *ed-Da'vetû'l-Abbâsiyye Tarih ve Tatavvur*, 2. Baskı, Beyrut, 1995, s. 167. Bk. Kılıç, Ünal, "*Ebû Seleme el-Hallâl ve Abbâsî Devletinin Kuruluşundaki Rolü*", *CÜİFD*, Sivas 1999, Sayı: 3, s. 513; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimi İlişkileri*, Ankara 1997, s. 369.

⁷⁴ Zettersteen, K.V., "*Ebû Hâşim*", *İA*, İstanbul 1964, IV/28.

⁷⁵ Bk. Faruk Ömer, "*Abbâsilerin Siyasî Emellerinin Tarihi Kökleri*", *SÜİFD*, çev. Cem Zorlu, Sayı: 13, sn. Bahar 2002, s. 197.

⁷⁶ İrfan Aycan – İbrahim Sarıçam, *Emeviler*, Ankara 2002, s. 69.

Ebû Hâşim'in Vasiyeti ve Sarı Sahîfe Meselesi

Ebû Hâşim'in vefat etmeden önce Abbâsî davetinin kurucusu Muhammed b. Ali'ye vasiyette bulunduğu konusunda kaynaklarda kesin bir kanaat hakimdir. Ancak bu vasiyetin nasıl bir şey olduğu konusunda istifham vardır. İbn Sa'd'ın aktardığına göre Ebû Hâşim, Muhammed b. Ali'ye hitaben “*Sen bu işin sahibisin ve bu iş, senin evladında olacaktır.*” demiş; ardından Şîa'yı ona tevdi etmiş, kitaplarını ve rivayetlerini ona vermiştir.⁷⁷ Buradaki işin, hilâfet konusu olduğu malumdur. Ancak Şîa, kitap, mektup ve rivayetlerin niteliği ile ilgili kapalılık devam etmektedir. Bu muğlak anlatımı, Zübeyrî, İbn Kuteybe'nin *el-Meârif* adlı eseri ve diğer bazı kaynaklarda da görüyoruz.⁷⁸ Konuyla ilgili Taberî'de geçen şu tek rivayet ise işin içine esrarengizlik katmaktadır: Şam'da Muhammed b. Ali ile karşılaşan Ebû Hâşim, “*Amcaoğlu, bende bir ilim var. Sana onu bırakacağım, fakat ondan kimseyi haberdar etme. Bu insanların size karşı bir beklenti içinde kalacağı iştir.*” demiştir.⁷⁹

Belâzürî'nin verdiği rivayetlerde konu biraz daha açığa kavuşmaktadır: Ebû Hâşim, yanında vefat ettiği Muhammed b. Ali'ye “*Amcaoğlu! Biz, imâmetin içimizde kalacağını düşünüyorduk. Fakat şüphe kalmadı; artık babamdan sonra senin imam olduğun açığa kavuşmuştur.*” demiş ve ona kitap/mektuplarını vermiş, Şîa/taraftarlarının isimlerini açıklamıştır.⁸⁰ İbn Asâkir'in aktardığı rivayetlerde de Ebû Hâşim'in Muhammed b. Ali'ye nasıl hareket edeceğini gösterdiği,⁸¹ ona ailesini, ilmini ve eşyalarını vasiyet/emanet bıraktığı, ayrıca “*Keysânîyye*” olarak tanımlanan Şîa'sını ona yönlendirdiği,⁸² bu kişilerin ondan sonra artık Muhammed b. Ali'ye gidip gelmeye başladıkları,⁸³ ifade edilmektedir.

Heysem b. Adiy'e dayandırılan bir rivayete göre “*Muhammed b. Hanefîyye, vefat edeceği sırada Ebû Hâşim'e vasiyet etmiş; onu Şîa'nın yönetimi ve idaresiyle görevlendirmiştir.*”⁸⁴ Belâzürî'nin özet olarak verdiği bu rivayet, İbn Kuteybe'ye nispet edilen “*el-İmâme ve's-Siyâse*” adlı eser ile Yakubî ve İbn Abdırabbih'in eserlerinde tedricen detaylandırılarak ele alınmıştır.⁸⁵ Söz konusu rivayete göre Hasan b. Ali, Muâviye b. Ebî Süfyân'a yönetimi devredince, Yemen, Mekke, Medine, Kufe, Basra ve Horasan bölgelerindeki Şîa yer altına inmiş; akabinde Muhammed b. Hanefîyye üzerinde birleşerek hilâfet talebinde bu-

⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/327.

⁷⁸ Bk. Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, 75; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 217; Ebû'l-Ferec el-İsfahanî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, s. 124; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII/275.

⁷⁹ Taberî, *Târîh*, VII/421. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV/63.

⁸⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/468.

⁸¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/275.

⁸² İbn Asâkir, *Târîh*, XIX/377.

⁸³ İbn Asâkir, *Târîh*, LIV/356.

⁸⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/467.

⁸⁵ Bk. *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/148-149; Yakubî, *Târîh*, II/356-358; İbn Abdırabbih, *el-İkd*, V/218-220.

lunması kaydıyla ona biat etmişlerdir. Hatta dava için gerekli harcamaları karşılaması ve fırsat bulunca isyan edeceği gün yapacağı infaklar için zekatlarını ona vermişlerdir. O da bunları kabul etmiş ve her şehirdeki Şîa'sının başına bir adamını yerleştirmiş, kıyam gününe kadar işlerini gizli bir şekilde yürütmelerini ve güvenmedikleri kişilere sırlarını açıklamamaları talimatını vermiştir. Bu şekilde Şîa'nın imamlığını yürüten Muhammed b. Hanefiyye, vefat edinceye kadar onların zekatlarını almaya devam etmiştir. Ölümü yaklaşınca oğlu Ebû Hâşim Abdullah'ı yerine görevlendirmiş ve Şîa'sına ona uymaları emrini vermiştir. Böylece Ebû Hâşim, Şîa'nın lideri olmuştur.⁸⁶ O da tıpkı babası gibi Şîa'nın yönetimini deruhte etmiş, işlerini yürütmüş ve onlardan haraç/vergi almayı sürdürmüştür.⁸⁷ Ancak hilâfet makamına oturan Süleyman b. Abdülmelik'i, Şîa'sından müteşekkil bir heyetle ziyaret edince işi zora girmiştir. Ziyaret sırasında onun sohbetine hayran kalan Süleyman, ondan işkillenmiş ve güzergahına adamlar yerleştirerek zehirli süt içirmiştir. Öleceğini anlayınca da Humeyme'ye şapmış ve orada Muhammed b. Ali'ye vasiyette bulunarak davayı devretmiştir.⁸⁸

Ebû Hâşim'in Şîa'sını, davasını ve liderliğini bu şekilde açıklayan rivayet, onun Muhammed b. Ali'ye yaptığı vasiyeti de şöyle izah etmektedir: *"Amcaoğlu, ben ölüyorum. Onun için sana geldim. Bu, babamın bize vasiyetidir. İçinde, yönetimin sana ve ailene geçeceği, bu işin gerçekleşeceği vakit, işaret ve ne yapmanız gerektiği var!..."*⁸⁹ şeklinde sözlerine başlayan Ebû Hâşim, ona hangi bölgelere yoğunlaşacaklarını, nerede nasıl hareket edeceklerini, hangi kabilelere nasıl yaklaşacaklarını, davet metodunu, hilâfetin zamanını ve hangi oğullarının halife olacağını isimlerini vererek açıklamıştır.⁹⁰ Ebû Hâşim'in *"Bil ki bu işin sahibi, oğlun Abdullah b. el-Harisiyye'dir; ondan sonra kardeşi Abdullah'tır."* diyerek isimlerini verdiği ilk iki Abbâsî halifeleri Seffah ve Mansûr'un o zamanlar henüz doğmamış olması, hatta Abdullah isminde başka bir çocuğunun bile olmaması ise keramet olarak değerlendirilmiştir.⁹¹

Ebû Hâşim tarafından Muhammed b. Ali'ye verildiği söylenen ve bu şekilde içeriği izah edilen kitap veya mektup ya da rivayet, *"Ahbârû'd-Devleti'l-Abbâsiyye"* adlı eserde *"Sarı Sahife"* olarak adlandırılmıştır.⁹² Aslında *"Sarı Sahife"* gerçeği, bazı fırkaların kendi imamlarına esrarengiz ve kehânetvari bir takım bilgiler atfetme aracı gibi görünmektedir. Mesela Keysâniyye fırkası, *"İbnü'l-Hanefiyye'nin bütün ilimleri ihata ettiği, kardeşleri Hasan ve Hüseyin'den bütün esrarı ile birlikte te'vil ve bâtın ilminin yanı sıra âfâk ve enfûs ilimlerini*

⁸⁶ *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/148-149.

⁸⁷ İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, V/218-220. Ayrıca bk. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyin*, s. 123.

⁸⁸ Yakubî, *Târîh*, II/356-358; İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, V/218-220. Ayrıca bk. *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/149; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/108.

⁸⁹ Yakubî, *Târîh*, II/356-357.

⁹⁰ Yakubî, *Târîh*, II/357; İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, V/219-220.

⁹¹ İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, V/220. Ayrıca bk. *Ahbârû'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 185; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 292-293.

⁹² *Ahbârû'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 184.

iktibas ettiği" iddiasında bulunmuştur.⁹³

Keysâniyye'nin bu iddiasına karşılık Şîa'nın diğer bir kolu olan İmâmiyye ise İbnü'l-Hanefiyye'ye yakıştırılan bu donanımı iptal edip onu sadece Hasan ile Hüseyin'e hasretme gayreti içine girmiştir. Onun için şöyle bir rivayet ortaya atmışlardır: "Hz. Ali'nin kılıcının kabzasında bir sahife vardı. Bir gün Hz. Ali, Hasan'ı çağırır ve ona bir bıçak vererek o sahifeyi açmasını istedi. Ancak Hz. Hasan, onu açmayı başaramadı. Bunun üzerine Hz. Ali, sahifeyi açtı ve Hasan'dan onu okumasını istedi. Hasan da peş peşe gelen elif, lâm ve sîn harflerini okudu; ardından onu katlayıp kardeşi Hüseyin'e uzattı. Hüseyin de onu açamayınca Hz. Ali, ona sahifeyi açtı ve ondan bunu okumasını istedi. O da Hasan gibi sahifeyi okudu ve onu katlayıp Muhammed b. Hanefiyye'ye uzattı. İbnü'l-Hanefiyye de onu açamadı. Hz. Ali, onun için de sahifeyi açtı ve ondan da sahifeyi okumasını istedi. İbnü'l-Hanefiyye, onu okumaya çalıştı, fakat ondan bir şey anlamadı. Hz. Ali de onu katlayıp kılıcının kabzasına astı. Bu sahifedeki her harf, bin harfe açılır ve kıyamet gününe kadar bunlardan sadece iki harfin içerik ve anlamı insanlar tarafından çözülebilecektir."⁹⁴

Bu yarış, o dereceye varmıştır ki Emevî devletinin yıkılacağı ve Abbâsiler'in iktidarı ele geçireceğinin çok önceden Emevî ve Abbâsî mensuplarınca bilindiği, bu bilginin kaynağının da İbnü'l-Hanefiyye olduğu ileri sürülmüştür. Bu iddiaya göre İbnü'l-Hanefiyye, babasının vefatından sonra kardeşleri Hasan ile Hüseyin'in yanına gidip, "Babamdan kalan mirasımı verin" demiş; onlar da "Bildığın gibi baban, geride ne altın ne de gümüş bırakmıştır" deyince, mal-mülk davası peşinde olmadığını, sadece babalarından miras kalan ilmi istediğini söylemiştir. Her ne kadar Hasan ile Hüseyin, babalarından aldıkları ilmi gizlemişlerse de İbnü'l-Hanefiyye onlardan söz konusu bilgileri almayı başarmıştır.⁹⁵

İmametle ilgili çekişmelerin ürünü olan bu rivayetler, Keysâniyye ve Şîa'nın diğer kolları arasında çıkan tartışmalar neticesinde İbnü'l-Hanefiyye'nin vefatından çok sonraları ortaya atılmış olmalıdır. Bununla birlikte onun zamanında da bu rivayetlerin nüvesini teşkil eden bazı gelişmelerin izine rastlanmaktadır. Mesela İbn Sa'd'ın eserinde geçen bir rivayete göre İbnü'l-Hanefiyye, esrarengiz bazı ilimlere vakıf olduğu yönündeki söylentiler üzerine kalkıp bu iddiaların asılsız olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm dışında Rasûlullah'tan bir miras almadıklarını açıklamış; kılıcının kabzasındaki efsanevi "sahife"de ise bazı fikhî meseleler dışında başka bir şeyin olmadığını anlatmıştır.⁹⁶

⁹³ Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. A.Fehmi Muhammed, Beyrut, 1948, I/236. Ayrıca bk. Samerraî, Abdüsselam, *el-Ğuluv ve'l-Firakü'l-Ğâliyye fi'l-Hadâretü'l-İslâmiyye*, Bağdat 1982, s. 88.

⁹⁴ Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed (413/1022), *el-İhtisâs*, thk. Mahmûd Zerendî ve Ali Ekber el-Gıfârî, Silsiletu Muellefâtîş-Şeyh el-Müfîd: 12, 2. baskı, Beyrut, 1993, s. 284.

⁹⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, İzzuddin Ebû Hâmid Abdülhamîd b. Hibetullah el-Mutezîlî (656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, thk. Hüseyin el-A'lemî, Beyrut, 1995, VII/102-103. Ayrıca bk. *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 184-185; Makdisî, Mutahhar b. Tahir (355/966), *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh*, nşr. M.CL. Huart, Paris, 1899, VI/58-59.

⁹⁶ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/105.

"Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye" adlı eserde ise "Sarı Sahife"nin içeriği, "Si-yah Horasan sancaklarının ne zaman ve nasıl kalkacağı, isyanın ne zaman, hangi tarihte ve ne şekilde olacağı, işaret ve belirtilerinin ne olacağı, hangi Arap kabilelerinin onlara yardımcı olacağı, bu isyanı başlatacak adamların isimleri, onların, adamlarının ve tabilerinin özelliklerinin ne olduğu"⁹⁷ şeklindedir. Esere göre sahifenin menşei Hz. Ali'dir. Muhammed b. Hanefiyye onu kardeşleri Hasan ve Hüseyin'den almış, ölünceye kadar yanında muhafaza etmiş ve öleceği sırada onu Ebû Hâşim'e vermiştir.⁹⁸

Buradaki veriler, öncekilere nispeten makul görünmektedir. Aslında Kufe merkezli hilâfet makamını uzun süre işgal etmiş olan Hz. Ali'nin, farklı bölgelerdeki kişi ve kabilelerin durumları, duruşları ve bunlarla ilgili stratejilerinin olmaması düşünülemez. Dolayısıyla bu bilgilerin, Alioğullarının büyüğü sıfatıyla İbnü'l-Hanefiyye'ye, ondan da Ebû Hâşim'in eline geçmiş olması muhtemeldir. Bu bilgilere hem İbnü'l-Hanefiyye'nin hem de Ebû Hâşim'in değişen şartlara bağlı olarak ilave ve katkıları da olabilir. Ancak bunların çok abartılmaması gerektiği kanısındayız.

Ebû Hâşim'in Şîa'sı

Ebû Hâşim için "Şîa'nın sahibi"⁹⁹ nitelemesi yapılmıştır. Bu Şîa'nın, dar anlamıyla "Keysâniyye" olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ Onun için burada öncelikle Keysâniyye'nin tarihi süreç içindeki yerine işaret ederek bunların Ebû Hâşim'le münasebetlerinin mahiyetini inceleyeceğiz. Ardından da Ebû Hâşim'in gerçekten nasıl bir taraftar kitlesine sahip olduğunu ve onun nasıl bir siyasî etki ve etkinliğe sahip olduğunu ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Keysâniyye fırkasına isim babalığı yapan Keysân'ın, Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî veya Hz. Ali'nin bir kölesi ya da İbnü'l-Hanefiyye'nin bir öğrencisi olduğu yönünde iddialar olmakla birlikte bu kişinin Ebû Amra Keysân olduğu yönündeki görüş daha makul görünmektedir.¹⁰¹ Muhtâr'ın Kufe'deki ihtilalinden sonra Hz. Osman aleyhinde yaptığı konuşmalarla dikkatleri üzerine çeken bu

⁹⁷ Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, s. 185.

⁹⁸ Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, s. 184-185.

⁹⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII/270; Safedî, *el-Vâfi*, XVII/228.

¹⁰⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XIX/377.

¹⁰¹ Bk. Kummî/Nevbahî, Ebû Halef Sa'd b. Abdillâh el-Eş'ârî (301/913) / Ebû Muhammed Hasan b. Musa (300/912), *Şîh Firkalar (Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şîa)*, çev. Hasan Onat ve diğerleri, Ankara, 2004, s. 101-103; Eş'ârî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn*, thk. Hellmut Ritter, Wiesbaden, 1963, s. 18; Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed (413/1022), *el-Füsûlü'l-Muhtâre*, thk. S. Ali Mir Şerîfî, Silsiletu Müellifâtî's-Şeyh el-Müfid: 2, 2. baskı, Beyrut, 1993, s. 296; Bağdadî, Abdülkahir (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara, 2007, s. 31; Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen (460/1068), *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, thk. H. el-Mustafa, Meşhed, 1348, II/128; Şehristânî, *el-Milel*, I/235-235. Krş. Neşvân el-Himyârî, Neşvân b. Said (573/1178), *el-Hûru'l-în*, thk. Kemal Mustafa, Beyrut, 1985, s. 236; Wellhausen, Julius, *İslâmiyyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1989, s. 147; Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981, s. 54-55; Kâdî, Vedâd, *el-Keysâniyye fi'l-Tarih ve'l-Edeb*, Beyrut, 1974, s. 64.

şahıs,¹⁰² Muhtâr'ın Kufe emniyetinden sorumlu müdürü olup Hz. Hüseyin'in katillerinin takibi ve cezalandırılması konusunda fevkalade çaba göstermiş ve bölgede adeta terör estirmiştir.¹⁰³ Hz. Hüseyin'in katline karıştığı tespit edilen herkesin evini yıkar ve içindeki her canlıyı öldürürdü. Hatta o zamanlar Kufe'de harabe halindeki her evin onun eseri olduğu söylenir. Öyle ki bu hareketi, daha sonra darb-ı mesel haline gelmiş ve başına bir musibet gelen kişiler için "Evine Ebû Amra girdi" tabiri kullanılır olmuştur.¹⁰⁴

Ebû Amra, en son Mus'ab b. Zübeyr'e karşı savaştan Ahmer b. Şümeiyt kutasındaki Muhtâr'ın ordusunda mevâlinin başında bulunuyordu. Bilindiği gibi bu savaşta birkaç süvari dışında Muhtâr'ın askerlerinden kurtulan olmamış, piyade olarak savaşa katılan mevâlinin tamamı kılıçtan geçirilmiştir.¹⁰⁵ Savaştan sonra akibetinin ne olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte onun da öldürülmüş olması ya da kaçıp izini kaybettirerek el altından faaliyetlerini devam ettirmesi muhtemeldir.¹⁰⁶

Diğer yandan Keysâniyye fırkasının nüvesini Muhtâr ve taraftarları teşkil ettiği için bu fırkaya "Muhtâriyye" adı verilmiştir.¹⁰⁷ Ancak Muhtâr zamanında, her ne kadar bir firkalaşmadan söz edilemezse de çoğunluğunu mevâlinin oluşturduğu bu kişilere özellikle Basra ve Kufeli eşraf tarafından çapulcu, serseri ve ayak takımı nazarıyla bakılmakta ve bunlar "Haşebiyye" adıyla anılmaktaydılar.¹⁰⁸ Hz. Hüseyin'in katillerinin cezalandırılması sırasında kulaktan kulağa doluşmaya başlayan efsaneler ve nişanlı atlar üzerinde savaştan veya havada zuhur eden beyaz güvercinler suretinde inen melek hikayeleriyle kendinden geçen bu kişiler, Hz. Ali'ye ait olduğu iddiasıyla piyasaya sürülen bir sandalyenin etrafında yaptıkları taşkınlıklarla, İbrahim b. Eşter'i bile çileden çıkarmış ve "Allah'ım şu beyinsizlerin yaptıklarından bizi mesul tutma!" şeklinde tepkisini çekmişlerdir.¹⁰⁹

O dönemde Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye tarafından "Sebe'iyye" adıyla anıldıkları¹¹⁰ görülen bu zümrenin çoğu Muhtâr'ın Mus'ab b. Zübeyr'le yaptığı savaşta öldürülmüş, geri kalanlar da tamamen sindirilmişlerdir. İbnü'l-Hanefiyye'nin Abdülmelik'e biat etmesiyle birlikte tam bir hayal kırıklığına uğramışlar ve "İbnü'l-Hanefiyye'nin, İbn Zübeyr ile savaşması ve kaçmaması gerekirdi. O, bu şekilde Rabbine karşı gelmiştir. Üstelik o, bununla kalmamış Ab-

j
S
T
E
M
18/2011

¹⁰² Bk. Taberî, *Târîh*, VI/35.

¹⁰³ Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895), *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk. Ö. F. et-Tabbâ, Beyrut, 1995, s. 268.

¹⁰⁴ Tûsî, *İhtiyâr*, II/128.

¹⁰⁵ Taberî, *Târîh*, VI/96.

¹⁰⁶ Kâdî, *el-Keysâniyye*, s. 69.

¹⁰⁷ Bk. Kummî/Nevbahî, *Şîr Firkalar*, s. 101.

¹⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, VI/437.

¹⁰⁹ Taberî, *Târîh*, VI/82.

¹¹⁰ Kutlu, *agm*, s. 327.

dülmelik b. Mervân'a yönelmişti. Bundan önce de Yezîd b. Muâviye'ye yönelmekle zaten Rabbine isyan etmişti. İşte bu suçlarının cezası olarak o, Radvâ dağında hapsedilmiştir."¹¹¹ şeklinde tepkilerini dile getirmişlerdir.

İbnü'l-Hanefiyye'nin ölümünden sonra oğlu Ebû Hâşim'e intisap ettikleri söylenen Keysâniler, "Hâşimiyye" olarak isimlendirilmişlerdir. Bunlar da Ebû Hâşim'in ölümünden sonra imâmetin kime geçtiği konusunda ihtilafa düşerek değişik guruplara bölünmüşlerdir.¹¹² Eş'ârî, İbnü'l-Hanefiyye'nin imâmeti ve şahsiyeti etrafında ileri sürdükleri fikirler ve Ebû Hâşim'den sonra imâmetin kime geçtiği konuları çerçevesinde Keysâniyye'yi on bir gurup halinde ele almaktadır.¹¹³ Ebû Hâşim'den vasiyetli olduğunu ileri sürerek ortaya çıkan Kerbiyye, Ravendiyye, Cenâhiyye, Harbiyye ve Beyâniyye gibi guruplar kendi aralarında dal budak salarken,¹¹⁴ bunların dışında Ebû Hâşim'den sonra imâmetin kardeşi Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'ye veya Ali b. Muhammed b. Hanefiyye'ye geçtiğini iddia edenler olmuştur.¹¹⁵ Bunların bir kısmı da Ebû Hâşim'den sonra Ali b. Hüseyin'in imâm olduğunu ileri sürerek imâmeti Hz. Hüseyin nesline inhisâr ettiren fırkaya katılmışlardır.¹¹⁶

Kaynaklarda serdedilen inanç ve görüşleri itibariyle bu hayalperest şahıs ve gurupların İbnü'l-Hanefiyye veya Ebû Hâşim'le bir ilişkilerinin olabileceğini savunmak mümkün görünmemektedir. Onun için hem Muhammed b. Hanefiyye'nin, hem de Ebû Hâşim'in, Rasûlullah ve Hulafâ-i Raşidîn döneminden kalan ve Müslümanların çoğunluğunca da temsil edilen saf İslâm inancından ayrıldıkları, başka bir ifade ile ana damardan bir sapma gösterdikleri, farklı akım, mezhep, fırka veya inanç ve düşünceye öncülük ettikleri ve insanları bunlara davet ettiklerine ihtimal vermiyoruz.¹¹⁷

Her ne kadar Muhammed b. Hanefiyye'nin, Ebû Hâşim'e vasiyette bulunarak imâmeti ona devrettiği iddia edilmekteyse de,¹¹⁸ aslında onun, imâmet veya taraftar kitlesini Ebû Hâşim'e veya herhangi bir kimseye vasiyet edip teslim ettiğine dair sağlam bir veri bulunmamaktadır. Sadece bazı kaynaklarda İbnü'l-Hanefiyye'nin vefat ettiği sırada oğlu Ebû Hâşim'e yaptığı ahlak içerikli bir konuşmadan söz edilir.¹¹⁹ Yine Ebû Cafer Muhammed el-Bâkır'ın, ölüm döşeginin

¹¹¹ Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 40.

¹¹² Şehristanî, *el-Milel*, I/242.

¹¹³ Bk. Eş'ârî, *Makâlât*, s. 18-23.

¹¹⁴ Bk. Eş'ârî, *Makâlât*, s. 18-23; Nâşî el-Ekber, *Usûlü'n-Nihal*, s. 33; Kummi/Nevbahtî, *Şîr Fırkalar*, s. 135; Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin (346/957), *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, 2. baskı, Beyrut, 1990, II/221.

¹¹⁵ Nâşî el-Ekber, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed (293/906), *Usûlü'n-Nihal*, thk. Seyit Bahçivan, Konya 2007, s. 27-28; Şehristanî, *el-Milel*, I/344.

¹¹⁶ Neşvân el-Himyârî, *el-Hûru'l-În*, s. 215.

¹¹⁷ Krş. Güneş, *Muhammed b. Hanefiyye* s. 239; Kâdî, *el-Keysâniyye*, s. 199.

¹¹⁸ Bk. *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/148-149; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eş'râf*, III/467; İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, V/218.

¹¹⁹ Hâşimî, Hatîb Ali b. Hüseyin en-Necefî (1396/1976), *Muhammed b. el-Hanefiyye*, thk. el-Müessesetü'l-İslâmiyye li'l-Buhûs, Beyrut, 2004, s. 257.

deki İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına girerek ondan bir vasiyette bulunmasını istediği; ancak konuşamadığı için getirilen bir leğenin içindeki kumun üzerine vasiyetini yazdığı ve bunun Ebû Cafer tarafından bir sayfaya kaydedildiği bildirilmekte, ancak içeriğinden bahsedilmemektedir.¹²⁰ Ebû Hâşim'in ise ölmeden önce Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs'a vasiyette bulunduğu ve imâmet hakkı ile birlikte taraftar listesini gösteren bir sayfa teslim ettiği yönünde, rivayetlerde bir çok çelişki olmakla birlikte, nispeten işin gerçekliğine işaret eden bulgular mevcuttur.¹²¹

Nitekim Belâzürî'nin eserine aldığı bir rivayette Ebû Hâşim'in Şîa'dan bir heyetle Süleyman b. Abdülmelik'i ziyaret ettiğinden söz edilmekte ve heyettekilerin isimleri şu şekilde verilmektedir: "Ebû Meysere, Kureys'in mevlâsı Ebû İkrime, İbrahim b. Seleme'nin dayısı Hayyân ve başkaları."¹²² Ahbâru'd-Devletî'l-Abbâsiyye adlı eserde de Ebû Hâşim'in vefat ettiği sırada yanında birkaç adamının olduğundan bahsedilmekte ve bunlardan "Seleme b. Buceyr, Ezd veya Benî Esed'in mevlâsı Ebû Rebâh Meysere en-Nebbâl, Benî Museliyye'nin mevlâsı Ebû Amr el-Bezzâr, Hemdân'ın mevlâsı Muhammed b. Huneys, Benî Haris b. Ka'b'in mevlâsı Ebû Bestâm Meskale et-Tahhân, İbrahim b. Seleme ve dayısı Hayyân el-Attâr'ın"¹²³ isimleri zikredilmektedir.

Söz konusu esere göre Seleme b. Buceyr, Ebû Hâşim'in has adamı ve beraberindeki Şîa'nın reisi idi. Babası Buceyr b. Abdillâh, Muhtar'ın en ateşli taraftarlarından biri olup sonuna kadar onunla birlikte mücadele etmiş ve bu uğurda can vermiştir. Bu nedenle ona "İbnü'ş-Şehid" derlerdi.¹²⁴ Ebû Hâşim, onu Muhammed b. Ali'ye tavsiye etmiş, onun becerikli ve sadık bir hizmetkar olduğunu ve ondan fazlasıyla yararlanabileceğini söylemiştir.¹²⁵ İbrahim b. Seleme ise o zaman daha büyüğü yeni terlemiş bir genç idi. Dayısı Hayyân'ın da İbrahim b. Eşter'in mevlâsı olduğu söyleniyor.¹²⁶

Seleme b. Buceyr, Ebû Hâşim tarafından bazı ihtiyaçlarını karşılaması için

¹²⁰ Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali (381/991), *Kemâlû'd-Dîn ve Temâmû'n-Ni'me*, thk. Ali Ekber el-Gıfârî, Kum, 1417, s. 36-37.

¹²¹ Bk. *Ahbâru'd-Devletî'l-Abbâsiyye*, s. 173, vd.; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/465-468; Yakubî, *Târîh*, II/356-358; Taberî, *Târîh*, VII/421; İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V/218-220. Ayrıca bk. Atalan, Mehmet, "Abbâsi Daveti Sürecinde er-Rıza Min Âli Muhammed Söylemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 18, Sayı: 2, 2005, s. 184-186; Atvân, *ed-Da'vetû'l-Abbâsiyye*, s. 166-179; Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbâsi İhtilali*, Ankara, 1999, s. 30-32; Delice, Ali, "Abbâsi İhtilali Hareketi Gizlilik Dönemi Faaliyetleri", *EKEV Akademik Dergisi*, Mayıs 1999, c. 1, Sayı: 4, s. 42-48; Doğan, İsa, "Hicri I. ve II. Asırlarda Muhallif Yönleriyle Abbâsi Hareketi", *OMÜİFD*, Samsun, 1996, Sayı: 8, s. 32-35; Durî, Abdülaziz, *el-Asru'l-Abbâsi el-Ulâ*, Beyrut, 1997, s. 21; Faruk Ömer, *ağm*, s. 196-203; Müsnid, Abdillâh b. Ali, *el-Aleviyyûn ve'l-Abbâsiyyûn ve Davetu Âli'l-Beyt*, Kahire, 1991, s. 51-56; Sarıçam, Emevi-Hâşimi İlişkileri, s. 367-370; Varol, M. Bahaüddin, *Hilâfet Mücadelesinde Ehli Beyt Nesli*, Konya, 2004, s. 71-75; Vloten, G. Van, *Ebhâs fis-Saytareti'l-Arabiyye ve't-Teşeyyu' ve'l-Mu'tekedât'il-Mehdiyye fî Hilâfeti Benî Ümeyye*, çev. İbrahim Beydün, Beyrut, 1996, s. 83-85.

¹²² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III/467.

¹²³ *Ahbâru'd-Devletî'l-Abbâsiyye*, s. 183-184.

¹²⁴ *Ahbâru'd-Devletî'l-Abbâsiyye*, s. 180-183.

¹²⁵ *Ahbâru'd-Devletî'l-Abbâsiyye*, s. 188.

¹²⁶ *Ahbâru'd-Devletî'l-Abbâsiyye*, s. 184.

Dımaşk'ta bırakılmış olmasından dolayı vefatı sırasında hazır bulunmamıştı. Dımaşk'taki işlerini bitirip dönünce Ebû Hâşim'in vefatıyla karşılaşmış, nasıl hareket edeceklerini belirlemek için adamlarını toplamış ve yaptığı istişareden sonra Muhammed b. Ali'nin emrinde çalışma kararını vermiştir. Muhammed b. Ali'ye hitaben "Sizlere meyvesi eksik olmayacak bir bahçe ektim!.."127 diyerek davayla ilgili bilgi veren Seleme, getirilen bir kağıda bizzat elleriyle şu isimleri yazmıştır: "Sâlim el-A'mâ, Ebû Hâşim Bukeyr b. Mâhân, Ebû Seleme el-Hallâl, Hafs el-Esîr, Meysere er-Rahhâl, Musa b. Süreyç es-Serrâc, Ziyad b. Dirhem el-Hemdânî, Mean b. Yezîd el-Hemdânî, Münzir b. Said el-Hemdânî, Ebû Amr el-Ezdî, Ebû'l-Huzeyl Hayyân es-Serrâc, Ebû İbrahim Muhammed b. Muhtar ve Velid el-Ezrak."¹²⁸

Rivayete göre Ebû Hâşim, vefat etmeden önce odadakileri dışarı çıkartmış ve baş başa kaldığı Muhammed b. Ali'ye "Kardeşim! Allah'tan korkmanı, takvayı sana tavsiye ediyorum. Zira bu, kullara yapılacak en hayırlı tavsiyedir. Ondan sonra talep etmekte olduğumuz ve onun için uğraştığımız bu iş, senin ve evladının uhdesindedir." demiş, ardından da hilâfetin Abbâsoğullarına geçeceğine dair Hz. Ali'nin beyanları ve konuyla ilgili Rasûlullah'a atfedilen rivayetleri aktarmıştır. Daha sonra adamlarını yanına çağırarak onlara Muhammed b. Ali'ye uymalarını emretmiştir.¹²⁹ Ayrıca parmağında mühür olarak kullandığı bir yüzük vardı. Yüzüğü teslim etmeden önce, Abbâsoğullarına itaat etmeleri için, son kez taraftar ve davetçilerine mektuplar yazmış ve onunla mühürlemiştir.¹³⁰

Diğer yandan Horasan'da iki Şîi gurubun bulunduğu; bunlardan birisinin genel olarak "Âl-i Muhammed" adına davette buldukları, diğer gurubun ise "Ebû Hâşim b. Muhammed b. Hanefiyye" adına çalıştıkları söylenmektedir.¹³¹ Abbâsî davetinin kurucu simalarından İsa b. Ali de Ebû Hâşim'in direktifleri doğrultusunda hareket ederek Horasan bölgesine yoğunlaştıklarını açıklamıştır. Fakat onun, aynı zamanda Ebû Hâşim hakkında "Kötü ahlaklı ve kötü gidişatlı biriydi, bulaşmadığı pislik bırakmamıştı; babam Ali b. Abdullah, ne zaman ondan söz etse mutlaka onu kınardı."¹³² demiş olması hayret verici bir durumdur. Bu husus, Abbâsiler'in meşruiyet arayışı ile ürettikleri rivayetlerin dozajını ayarlama girişimi olarak değerlendirilebilir.

Aslında buraya kadar özünü çıkararak vermeye çalıştığımız rivayetlerin detaylarındaki afaki ve hayali anlatımlar göz önünde bulundurulduğunda, bütün bunların uydurma ve yalan olduğu,¹³³ iddia edilebilir. Râvilere bakıldığında da

¹²⁷ Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, s. 190.

¹²⁸ Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, s. 191-192.

¹²⁹ Bk. Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, s. 186-188.

¹³⁰ el-Uyûn ve'l-Hadâik, III/181.

¹³¹ el-Uyûn ve'l-Hadâik, III/180.

¹³² Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, s. 173; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, (81-100 yılları), s. 406.

¹³³ Wellhausen, Julius, *The Arab Kingdom And Its Fall*, çev. Margaret Graham Weir, Calcutta 1927, s. 502; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 193.

aynı problemle karşılaşmaktadır. Mesela bu rivayetlerin sened zincirinde ismi çokça geçen Heysem b. Adiy (209/824), yalancılıkla suçlanmış bir kişidir.¹³⁴ 93 yaşlarında iken vefat etmiş olan bu zat, iddiaya göre gece boyunca namaz kılar, sabah olunca da oturur yalan yanlış şeyler konuşurdu.¹³⁵ Onun için tarih ve rical konularında verdiği bilgilere ihtiyatla yaklaşılması uyarısı yapılmıştır.¹³⁶

Bununla birlikte rivayetlere bir bütün olarak bakıldığı zaman meselenin bir anda kestirip atılabilecek derecede kolay olmadığı ve ortada bir hakikatin olduğu açıktır. Ebû Hâşim'in Muhammed b. Ali'ye vasiyette bulunduğu bir gerçektir. Fakat bu vasiyet, geleneksel olarak ölüm döşeğindeki her şahsın geride bıraktığı ailesi, malı ve eşyalarını emanet etmesinden öte bir anlam taşımaya gerektir. Aynı şekilde Ebû Hâşim'in belli bir çevreye sahip olduğu inkar edilemez. Kufe merkezli bir iktidarın başında bulunmuş olan Hz. Ali'nin torunu ve Peygamber ailesinin büyüğü olarak Ebû Hâşim'in İslam dünyasındaki farklı bölgelerde sevenleri, gelip gidenleri ve hizmetine kendini adanmış kişilerin bulunması gayet doğal bir şeydir.

Ebû Hâşim'in adamları olarak lanse edilen ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kişilerin Abbâsî hareketinde öncü rol aldıkları ve önemli hizmetlerde buldukları da inkar edilemez.¹³⁷ Ancak bu kişilerin, Ebû Hâşim'in hayatta olduğu süre içinde hangi icraatlarda buldukları bilinmediği gibi, bunların gerçekten Ebû Hâşim'in adamları olduğu ve onun direktifleri doğrultusunda hareket ettikleri şüphelidir.¹³⁸ Belki Muhammed b. Ali'nin, söz konusu vasiyetle Hâşimoğulları ailesinin sorumluluğunu üstlenmesi nedeniyle, hilâfetin Peygamber ailesinin hakkı olduğu yönündeki kanaat ve beklentilerden de hareket ederek Emevî iktidarına karşı siyasî bir faaliyet içine girme cesaret ve yetkisini kendisinde bulmuştur, denebilir.¹³⁹

Netice itibariyle Ebû Hâşim'in, geniş bir çevreye sahip ve toplum içinde büyük bir saygınlığı olan meşhur bir ailenin büyüğü ve reisi olmanın verdiği sorumluluk dışında, yaşadığı dönemde güçlü bir siyasî etki ve misyona sahip olduğu kanaatinde değiliz.

SONUÇ

İlgili rivayetlere genel olarak bakıldığında Ebû Hâşim'in, hem Emevîler'in Medine yönetimi hem de hilâfet merkeziyle münasebetlerinin gayet iyi olduğu

¹³⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Mevzuât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1966, I/80.

¹³⁵ Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed (562/1166), *el-Ensâb*, thk. A. Ömer el-Bârûhî, Beyrut, 1988, I/290.

¹³⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV/38.

¹³⁷ Bk. Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 332-334.

¹³⁸ Krş. Kâdî, *el-Keysâniyye*, s. 200-201.

¹³⁹ Krş. İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 143. Ayrıca bk. Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, s. 32; Delice, *agm*, s. 47.

anlaşılmaktadır. Bu çerçevede onun, babası İbnü'l-Hanefiyye ile birlikte hareket ederek Yezîd döneminde zuhur eden Medine isyanına katılmadığını ve bunun neticesinde yönetimin takdirini kazandığını görüyoruz. Yezîd'in ölümünden sonra ortaya çıkan siyasî çalkantılarda ise tarafsız bir politika izlemiştir. Abdülmelik, b. Mervân'ın İslam coğrafyasında hakimiyetini sağlamasıyla birlikte ona biat etmiş ve iktidarıyla ilişkilerini sıcak tutmuştur. Aynı şekilde Medine valisiyle dostluk kurmuştur. Velid b. Abdülmelik döneminde ise amcazadesi Zeyd b. Hasan'ın ithamları nedeniyle Dimaşk'a çağrılıp hapsedilmiş ve bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Ancak daha sonra serbest bırakıldığında onun, Velid'in yanında kalmaya devam ettiğini, meclisine rahatlıkla girip çıktığını, samimi bir atmosferde sohbet ettiklerini ve söz konusu ithamlara rağmen Emevî ailesinin onun sadakatinden şüphe duymadıklarını görüyoruz. Süleyman b. Abdülmelik döneminde de iktidarla olan müspet ilişkileri devam etmiştir. Her ne kadar bazı siyasî faaliyetler içinde olduğu yönünde ihbarlar yapılmışsa da bu iddiaları bizzat kendisi yalanlamış; ziyaretlerinde halife tarafından sıcak karşılanmış, onun ve çevresindeki insanların ihtiyaçlarını yerine getirmiştir.

Bununla birlikte Ebû Hâşim'in, karizması nedeniyle Emevî iktidarınca sakıncalı görüldüğü ve bu yüzden sütüne zehir katılarak öldürüldüğü söylenmektedir. Doğrusu hem Ebû Hâşim'in zehirlenme sonucu öldüğü yönündeki rivayetlerin yoğunluğu ve bunların kaynaklarda çoğunluk itibarıyla kabul görmesi, hem de Süleyman b. Abdülmelik'in önceki halifelere nazaran tasfiyeci bir politikaya sahip olması, Ebû Hâşim'in bir nevi suikasta kurban gittiği görüşünü güçlendirmektedir. Ancak yaşadığı dönemde siyasî bir figür ve önemli bir rakip olarak öne çıkmamış olması, Emevî halifeleriyle ilişkilerini sıcak tutması ve onların saygınlığını kazanmış olması, ayrıca ortalıkta tasfiyesini gerektirecek ciddi bir sebebin bulunmaması onun eceliyle öldüğü tezini desteklemektedir. Öyle anlaşılıyor ki yaşı iyice ilerlemiş olan Ebû Hâşim, özellikle aile bireyleriyle yaşadığı miras davaları yüzünden yorgun düşmüş; Dimaşk ziyareti akabinde rahatsızlanınca Humeyme'ye sapmış ve orada mukim olan Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs'ın yanında bir süre hasta yatağında kaldıktan sonra eceliyle vefat etmiştir.

Ebû Hâşim'in ölmeden önce Muhammed b. Ali'ye vasiyette bulunduğu, ona "Şîa"sını devrettiği, "Sarı Sahife" diye adlandırılan bazı evraklar verdiği ve ona bir yol haritası çizerek bir bakıma Abbâsî hareketini başlattığı iddia edilmektedir. Ancak konuyla ilgili rivayetlerin detaylarındaki afaki ve hayali anlatımlar dikkate alındığında bütün bunların uydurma ve yalan olduğu söylenebilir. Râvîlere bakıldığında da aynı problemle karşılaşılmakta ve bunların arasında yalancılıkla suçlanmış kişilerin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte rivayetlere bir bütün olarak bakıldığında zaman meselenin bir anda kestirip atılabilecek derecede kolay olmadığı ve ortada bir hakikatin olduğu açıktır.

Ebû Hâşim'in Muhammed b. Ali'ye vasiyette bulunduğu bir vakıdır. Fakat bu vasiyet, geleneksel olarak ölüm döşeğindeki her şahsın geride bıraktığı aile-

si, malî ve eşyalarını emanet etmesinden öte bir anlam taşımasa gerektir. Bu vasiyetle birlikte ona bazı evraklar da bırakmış olabilir. İslam dünyasında hilâfet makamını işgal etmiş olan Hz. Ali'nin, farklı bölgelerdeki kişi ve kabilelerin durumları, duruşları ve bunlarla ilgili stratejilerinin olmaması düşünülemez. Dolayısıyla bu bilgilerin, Alioğullarının büyüğü sıfatıyla İbnü'l-Hanefiyye'ye, ondan da Ebû Hâşim'in eline geçmiş olması muhtemeldir. Bu bilgilere hem İbnü'l-Hanefiyye'nin hem de Ebû Hâşim'in değişen şartlara bağlı olarak ilave ve katkıları da olabilir. Ancak bunların çok abartılmaması gerektiği kanısındayız.

Aynı şekilde Ebû Hâşim'in belli bir çevreye sahip olduğu bir gerçektir. Kufe merkezli bir iktidarın başında bulunmuş olan Hz. Ali'nin torunu ve Peygamber ailesinin büyüğü olarak Ebû Hâşim'in başta Kufe ve Horasan olmak üzere İslam coğrafyasındaki farklı bölgelerde sevenleri, gelip gidenleri ve hizmetine kendini adanmış kişilerin bulunması gayet doğaldır. Ebû Hâşim'in adamları olduğu söylenen kişilerin Abbâsî hareketinde öncü rol aldıkları ve önemli hizmetlerde buldukları da inkar edilemez. Ancak bu kişilerin, Ebû Hâşim'in hayatta olduğu süre içinde hangi icraatlarda buldukları bilinmediği gibi, bunların gerçekten Ebû Hâşim'in adamları olduğu ve onun direktifleri doğrultusunda hareket ettikleri şüphelidir. Bununla birlikte Muhammed b. Ali'nin, söz konusu vasiyetle Hâşimoğulları ailesinin sorumluluğunu üstlenmesi nedeniyle, hilâfetin Peygamber ailesinin hakkı olduğu yönünde toplumda yayılan kanaat ve beklentilerden de hareket ederek Emevî iktidarına karşı siyasî bir faaliyet içine girme cesaret ve yetkisini kendisinde bulduğu savunulabilir.

Diğer yandan konuyla ilgili rivayetlerde bir keşmekeş hakimdir. Bunun sebebi, kanaatimizce Abbâsî iktidarıyla birlikte söz konusu rivayetlerin üretilmiş olmasıdır. Bunların tamamen uydurma olduğu iddiasında değiliz. Ancak Abbâsiler'in meşruiyet arayışına dayalı hafıza tazeleme ameliyesinden kaynaklanan bir sıkıntının olduğu açıktır. Öyle anlaşılıyor ki yaşadığı dönemde önemli bir icraat ve etkinliği olmayan Ebû Hâşim, Abbâsiler'in iktidara gelmesiyle birlikte kıymete binmiştir. Geriye dönük hatıraların gözden geçirilmesi aşamasında Ebû Hâşim'le ilgili bilgilerin birbirine karışmış olması muhtemeldir. Ebû Hâşim'i konu alan rivayetlerin tamamına yakınının, "*Süleyman b. Adülmelik'i ziyaret etmesi, dönüşte rahatsızlanıp Humeyme'ye sarması ve orada bulunan Abbâsoğullarına emanetini teslim ederek vefat etmesi*" çerçevesinde meseleyi ele almaları; ayrıca kaynaklarda, yaşadığı dönemden ziyade Abbâsiler'in kuruluş dönemi ele alınırken hatırlanıyor olması, bu kanaatimizi pekiştirmektedir.

Sonuç itibarıyla Ebû Hâşim'in, saygın ve meşhur bir ailenin büyüğü ve reisi olmanın verdiği karizma dışında, yaşadığı dönemde siyasî bir güç ve misyona sahip olduğu kanaatinde değiliz. Mal-mülk davaları ve aile içi gerginliklerden kaynaklanan sıkıntılar yüzünden, bizzat kendi ifadesiyle anlatacak olursak, işi başından aşkındı ve iktidar peşinde koşacak mecali de yoktu.

Kaynaklar:

- » *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, (Müellifi Meçhul, H. 3. Asır), thk. Abülaziz ed-Dürî ve Abdülcebbâr el-Muttâlibî, Beyrut, 1971.
- » *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (276/889)'ye nispet edilmektedir), thk. Ali Şirî, Beyrut, 1990.
- » *el-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbarî'l-Hakâik*, (Müellifi Meçhul, H. 4. Asır), nşr. M. J. De Goeje, Leiden, 1869.
- » Atalan, Mehmet, "Abbâsî Daveti Sürecinde er-Rıza Min Âli Muhammed Söylemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 18, Sayı: 2, 2005, s. 183-191.
- » Atvân, Hüseyin, *ed-Da'vetül-Abbâsiyye Tarih ve Tavatvur*, 2. baskı, Beyrut, 1995.
- » Bağdadî, Abdülkahir (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 2007.
- » Belâzürî, Ahmed b. Yahya (279/892), *Kitâbu Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr ve Riyâz Zirikî, Beyrut, 1996.
- » Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, Ankara, 1999.
- » Delice, Ali, "Abbâsî İhtilali Hareketi Gizlilik Dönemi Faaliyetleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Mayıs 1999, c. 1, Sayı: 4, s. 37-73.
- » Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895), *el-Ahbâr-ü't-Tivâl*, thk. Ö. f. et-Tabbâ, Beyrut, 1995.
- » Doğan, İsa, "Hicri I. ve II. Asırlarda Muhâlif Yönleriyle Abbâsî Hareketi", *OMÜFD*, Samsun, 1996, Sayı: 8, s. 29-44.
- » Durî, Abdülaziz, *el-Asru'l-Abbâsî el-Ulâ*, Beyrut, 1997.
- » Ebû'l-Ferec el-İsfahanî, Ali b. Hüseyin (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. S. Ahmed Sakr, 2. baskı, Kum, 1416.
- » Eş'ârî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâf-ü'l-Musalîn*, thk. Hellmut Ritter, Wiesbaden, 1963.
- » Fahreddin er-Razî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (606/1209), *eş-Şeceretü'l-Mubâreke fî Ensâbi't-Tâlibiyye*, thk. Seyyid Mehdî er-Recaî, Kum, 1409.
- » Faruk Ömer, "Abbâsîler'in Siyasî Emellerinin Tarihi Kökleri", çev. Cem Zorlu, *SÜİFD*, Bahar 2002, Sayı: 13, s. 193-210.
- » Feyyûmî, Muhammed İbrâhim, *eş-Şatû's-Şu'ûbiyye ve'l-İsnâ Aşeriyye*, Kahire, 2002, s. 311.
- » Güneş, Hüseyin, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2009.
- » Halîfe b. Hayyât el-Asferî (240/854), *Târîhu Halîfe Bin Hayyât*, thk. E. Ziya el-Umerî, 2. baskı, Riyad, 1985.
- » Hâşimî, Hatîb Ali b. Hüseyin en-Necefî (1396/1976), *Muhammed b. el-Hanefiyye*, thk. el-Müessesetü'l-İslâmiyye li'l-Buhûs, Beyrut, 2004.
- » İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî (314/926), *el-Fütüh*, thk. Ali Şirî, Beyrut, 1991.
- » İbn Abdîrabbîh, Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (328/939), *el-İkdû'l-Ferîd*, thk. Müfid Ahmed Kumeyha ve diğerleri, Beyrut, 1983.
- » İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk. Ömer el-Amrâvî, Beyrut, 1997.
- » İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme Zuheyr b. Harb (279/892), *et-Târîhu'l-Kebîr/Târîhu İbn Ebî Hayseme*, thk. Selâhuddîn b. Fethî, Kahire, 2003.
- » İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (235/849), *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. K. Yusuf Hüt, Beyrut, 1989.
- » İbn Ebî'l-Hadîd, İzzuddin Ebû Hâmid Abdülhamid b. Hibetullah el-Mutezilî (656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, thk. Hüseyin el-A'lemî, Beyrut, 1995.
- » İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406) *Kitab-ü'l-İber*, Ofset baskı, Beyrut, 1979.
- » İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn b. Ahmed (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Eb-nâi'z-Zemân*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut, 1994.
- » İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. A. A. et-Türkî, İmbabe, 1997.
- » İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, 4. baskı, Kahire, 1981.
- » İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/884), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, ty.
- » İbn Tûlûn, Muhammed (953/1546), *Kayd-ü's-Şerîd min Ahbâr-i Yazîd*, thk. M. Garb, Kahire, 1986.
- » İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Mevzuât*, thk. A. M. Osman, Medine, 1966.

- » İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Muntazam fî Tarîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed A. Ata ve Mustafa A. Ata, Beyrut, 1992.
- » İbnü'l-Esir, Ebî'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut, 1987.
- » İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Fellâh Abdulhay el-Hanbelî (1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. A. el-Arnâvut ve M. el-Arnâvut, Beyrut, 1979.
- » İbnü't-Tiktakâ, Muhammed b. Ali (709/1309), *el-Fahrî fî'l-Âdâbî's-Sultâniye ve'd-Düveli'l-İslâmiye*, Beyrut, ty.
- » İrfan Aycan – İbrahim Sarıçam, *Emevîler*, Ankara, 2002.
- » Kâdî, Vedâd, *el-Keysâniyye fî't-Tarih ve'l-Edeb*, Beyrut, 1974.
- » Kılıç, Ünal, “Ebû Seleme el-Hallâl ve Abbâsî Devletinin Kuruluşundaki Rolü”, *CÜİFD*, Sivas, 1999, Sayı: 3, s. 509-534.
- » Kummî/Nevbahî, Ebû Halef Sa'd b. Abdillâh el-Eş'ârî (301/913) / Ebû Muhammed Hasan b. Musa (300/912), *Şîr Firkalar (Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şîa)*, çev. Hasan Onat, vd., Ankara, 2004.
- » Kutlu, Sönmez, “İlk Mürcîî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ”, *AÜİFD*, Ankara, 1997, XXXVII, s. 317-331.
- » Makdisî, Mutahhar b. Tahir (355/966), *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh*, nşr. M.CL. Huart, Paris, 1899.
- » Makrizî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (845/1441), *Kitâbü'l-Mukaffâ el-Kebîr*, thk. M. el-Alâvî, Beyrut, 1991.
- » Mervezî, İsmail b. Hüseyin (614/1218), *el-Fahrî fî Ensabi't-Tâlibiyyîn*, thk. Mehdi Recâî, Kum, 1409.
- » Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin (346/957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. A. İsmail es-Sâvî, Kahire, 1938.
- » Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin (346/957), *Mürücû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, 2. baskı, Beyrut, 1990.
- » Müsnid, Abdullah b. Ali, *el-Aleviyyûn ve'l-Abbâsiyyûn ve Davetu Âlî'l-Beyt*, Kahire, 1991.
- » Nâşî el-Ekber, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed (293/906), *Usûlü'n-Nihal*, thk. Seyit Bahçivan, Konya, 2007.
- » Neşvân el-Himyerî, Ebû Said Neşvân b. Said (573/1178), *el-Hûru'l-În*, thk. Kemal Mustafa, 2. baskı, Beyrut, 1985.
- » Onat, Hasan, “Ebû Hâşim”, *DİA*, İstanbul, 1994, X/146.
- » Safedî, Selahuddin Halil b. Aybek (764/1363), *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut ve Türkî Mustafa, Beyrut, 2000.
- » Samerrâî, Abdüsselam, *el-Ğuluv ve'l-Fırakü'l-Ğâliyye fî'l-Hadâreti'l-İstâmiyye*, Bağdat 1982.
- » Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara 1997.
- » Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed (562/1166), *el-Ensâb*, thk. A. Ö. el-Bârûhî, Beyrut, 1988.
- » Sibt İbnü'l-Cevzî, Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh (654/1256), *Tezkiretu'l-Havâs*, Beyrut, 1981.
- » Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *el-Mîlel ve'n-Nihal*, thk. A.Fehmî Muhammed, Beyrut, 1948.
- » Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed (413/1022), *el-Füsûlü'l-Muhtâre*, thk. S. Ali Mir Şerîfî, Silsiletu Müellefâtî's-Şeyh el-Müfîd: 2, 2. baskı, Beyrut, 1993.
- » Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed (413/1022), *el-İhtisâs*, thk. Mahmûd Zerendî ve Ali Ekber el-Gıfarî, Silsiletu Müellefâtî's-Şeyh el-Müfîd: 12, 2. baskı, Beyrut, 1993.
- » Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali (381/991) *Kemâlû'd-Dîn ve Temâmû'n-Nîme*, thk. Ali Ekber el-Gıfarî, Kum, 1417.
- » Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, 2. baskı, Kahire, 1969.
- » Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen (460/1068), *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*, thk. H. el-Mustafa, Meşhed, 1348.
- » Varol, M. Bahaüddin, *Hilâfet Mücadelesinde Ehli Beyt Neşli*, Konya 2004.
- » Vloten, G. Van, *Ebhâs fis-Saytaretî'l-Arabiyye ve't-Teşeyyu' ve'l-Mu'tekedât'il-Mehdiyye fî Hilâfeti Benî Ümeyye*, çev. İbrahim Beydûn, Beyrut, 1996.
- » Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1981.
- » Wellhausen, Julius, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşiltan, Ankara, 1989.
- » Wellhausen, Julius, *The Arab Kingdom And Its Fall*, çev. Margaret Graham Weir, Calcutta, 1927.

- » Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. M. T. Houtsma, Matbaatu Brill, Leiden 1883.
- » Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Ş. el-Arnavûd ve diğçerleri, 2. baskı, Beyrut, 1982.
- » Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (748/1374), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Ö. A. Tedmûrî, Beyrut, 1993.
- » Zettersteen, K.V., *"Ebû Hâşim"*, İA, İstanbul 1964, IV, 28.
- » Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh (236/850), *Kitâbu Nesebi Kureyş*, thk. E. Levi Provençal, 3. baskı, Kahire, 1982.